

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Régészeti Program

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

MAGYAR KÁROLY

A BUDAI KÖZÉPKORI KIRÁLYI PALOTA ÉPÍTÉSZETI EGYÜTTESÉNEK VÁLTOZÁSAI (1340–1440)
EURÓPAI KITEKINTÉSBEN

Budapest 2008.

I. ELŐSZÓ ÉS ÁLTALÁNOS CÉLKITŰZÉSEK

1982-ben, végzős egyetemi hallgatóként Kerültem a Budapesti Történeti Múzeum Középkori osztályára, ahol a budai királyi palota Zolnay László vezette ásatásaira osztottak be. Azóta – bár más budapesti ásatásokon is részt vettem – ez a terület képezi kutatásaim fő helyszínét. A terepen végzett, úgyszólván folyamatos kutatások mellett, a palota témájában, annak rendkívül gazdag kutatástörténetében és irodalmában (l. alább) végzett „ásatásaim” során kellett szembesülnöm néhány olyan kérdéskörrel, amelyet sajátos módon a korábbi kutatások addig nem érintettek, s amelyek kiindulási alapját képezik a jelen doktori disszertációnak.

Mindenekelőtt meglepve tapasztaltam, hogy palota építéstörténetével kapcsolatban meglévő számtalan részadat (nem utolsó sorban relatív- és abszolút-kronológiai megfigyelés) ellenére sem áll rendelkezésre egységes, az egyes fő korszakokat bemutató részletes periodizáció. Ennek nyomán elindulva a '80-as évek végétől fokozatosan ez a téma került kutatásaim homlokterébe. A kérdéskörben elmélyedve rá kellett jönnöm, hogy az adatgazdagság a palota léptékéhez és összetettségéhez képest csak látszólagos, illetve viszonylagos, egyes helyszínek vonatkozásában pedig kifejezetten szegényes, vagy hiányos. Ráadásul még a meglévő adatok, megfigyelések is gyakran többféleképpen értelmezhetők. - Az ilyen jellegű periodizáció hiánya viszont önmagában is magyarázza, hogy a hasonlóan nagyszámú (elsősorban művészettörténeti) részmunka ellenére miért nem történt meg a budai királyi palota „tétéles” (korszakonkénti) összevetése más európai uralkodói palotákkal, de alapvetően (részben azonban más okokból)¹ még a hazaiakkal sem. E nyitott kérdések megválaszolásának igénye sarkallt arra, hogy a témával jelentkezzem az ELTE Doktori Iskolájába.

A képzés ideje alatt az eredeti célkitűzéseim némiképp módosultak, finomodtak. Kezdetben ugyanis pusztán az építéstörténeti vonatkozások, a formák, méretek összehasonlítása, és az esetleges hatások, kereszthatások kimutatása érdekelt. Később, tanulmányozva a hatalmas külföldi anyag egy részét, és a közben örvendetesen gyarapodó hazai szakirodalmat,² mindezek „mögöttes” területe is felkeltette érdeklődésemet. A külföldi, mindenekelőtt az újabb angol kutatások ugyanis a paloták építéstörténeti vonatkozásait szélesebb funkcionális, életmód- és kormányzattörténeti összefüggésben vizsgálják. Mindehhez hazai viszonylatban Kubinyi Andrásnak későközépkori királyi udvarral, valamint a főnemesi rezidenciákkal kapcsolatos, az előbbiektől némileg eltérő jellegű, a német „*Rezidenzforschung*” szellemét is tükröző tanulmányai, és azok szemlélete adtak számomra további impulzust.

Ezek nyomán világossá vált, hogy a téma jóval szerteágazóbb összefüggésrendszerben vizsgálható/vizsgálendő, mint ahogy az első látásra tűnt. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy hogyan igyekeztek az egyes épületekkel, építészeti megoldásokkal eleget tenni az adott kor elvárásainak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a legtöbb uralkodói (és más) palota építésénél, átalakításánál időről-időre igen hasonló „kihívásoknak” kellett megfelelni. Ez, elvileg, sok esetben hasonló megoldást kényszeríthetett ki. De vajon mindig ez az elv érvényesült? Az eleve feltételezhető, hogy térben és időben eltérő fejlődési ütem következtében a különböző helyszíneken (értsd országokban és tartományokban) még a hasonló megoldások is időben eltérve, fáziskéséssel valósulnak meg. A kérdés azonban ennél is nyilván sokkal összetettebb. Hisz számot kell vetnünk a középkori Európa egyre „internacionálisabb” stílusáramlataival, korszakjellemével, amikor nemcsak a közvetlenül jelentkező szükségleteknek, hanem a „divatnak”, a reprezentációnak és még ki tudja, hány szempontnak kellett megfelelni.

¹ Ti., hogy a többenél is hasonló problémák merültek fel.

² Mindezeket részletesen a későbbiekben.

Ráadásul mindezt tovább színezhette az egyéni ambíció, vagy éppen az azt korlátozó tényleges lehetőségek.

E szerteágazó kérdéskör kimerítő vizsgálatát e dolgozat keretei között nem vállalkozhattam. Munkám alapcélkitűzését tehát leegyszerűsítve az alábbiak szerint jelölhetem meg.

Egyrészt korszakról-korszakra megkíséreltem nyomon követni a budai királyi palota építészeti együttesének változásait az 1340-körűli időszakától 1437-ig. A vizsgálat alá vont korszak határai magyarázatot igényelnek. Az alsó, elmosódó határ kijelölését az indokolja, hogy a budai Várhegy déli részén ekkortájjra lehet az első olyan, összefüggő építészeti együttest, az „István-várat” azonosítani, amely már valóban „palotának” nevezhető, s amely kétség kívül magját képezi a későbbi épületegyüttes fejlődésének. (Természetesen az előzmények sem maradnak említés nélkül.) A korszak záró dátumával (Zsigmond király halála) kapcsolatban is joggal merülhet fel kérdés. Ezt az magyarázza, hogy az említett „István-vár” kiépítésével elkezdődött építészeti fejlődés eddig követhető nyomon nagyjából „töretlenül”. Úgy tűnik továbbá, a középkori palotaegyüttes addigra – néhány résztől eltekintve – fő vonalakban elérte végső határait. A következő nagy építési periódus, Hunyadi Mátyás idősza, és annak Jagelló-kori folytatása inkább már csak, mint „átépítési korszak” jellemezhető. – Ebből az időszakból viszont jószerével teljesen hiányoznak az *in situ* maradványok, illetve egyes, vitatható részek esetében még nem történtek meg a régészeti alap kutatások. Összességében ez és az ezt követő időszak már egészen más szempontrendszer szerint lett volna vizsgálható.

Másrészt, ennek kapcsán igyekszem e változásokat összevetni az egykorú más, hasonló magyar építményekkel, és olyan, általam fontosabbnak vélt európai palotákkal, amelyek az adott kor „fő európai irányzatát, illetve irányzatait” (ha egyáltalán van/nak ilyen/ek) látszanak képviselni. Mindemellett alkalmilag olyan, más eseteket is bemutatok, amelyek egy-egy különleges szempontból érdekesek.

Mivel azonban a téma fentiek szerinti vizsgálata elsősorban kiragadott példák alapján történhetett meg, szükségesnek láttam, hogy a budai palota (és vele együtt a magyar fejlődés) adott időszakát egy valamelyest egységesebb összefüggési rendszerrel összehasonlítsam. Erre az általam ismert példák közül Párizs és környéke szolgáltatja a legmegfelelőbb példát, amelyet éppen ezért külön fejezetben („appendixben”) követtem nyomon, mintegy „független kontrollcsoport”-ként.

II. BEVEZETÉS

II.1. A BUDAI KIRÁLYI PALOTÁRA VONATKOZÓ KUTATÁSOK TÖRTÉNETE

A budai királyi palota témájával már jóval korábban elkezdtek foglalkozni, mint ahogy azzal kapcsolatban a régészeti kutatásoknak egyáltalán az ötlete felmerült volna. A szélesebb helytörténeti kutatások részeként – főleg 19. sz. második felétől – e tárgyban kiszélesedő irodalom még elsősorban a történeti adatokra és a különböző ábrázolásokra építhetett. Ezekhez a 19–20. sz. fordulóján már „leletanyag” (főleg nagyszámú kőfaragvány formájában) is kapcsolódott, amely az újkori palota ekkor lezajlott átépítése, kibővítése kapcsán került a felszínre – sajnos a legkevésbé sem régészeti módszerekkel. Ugyanekkor egyes falmaradványokat is dokumentáltak. Mindez magyarázza, hogy a folytatódó történeti kutatások mellett immár a művészettörténet is intenzív kutatás alá vette a témát.

A kutatás eszköztára és lehetőségei igen jelentősen kibővültek, amikor a II. világháború után, a palotaegyüttes helyreállításához kapcsolódóan ásatásokra is sor kerülhetett. A feltárások

ekkor – elsősorban a helyreállítási munkák igényeinek megfelelően – az egykori palota belső udvaraira, lakószárnyaira irányultak. Bár az ásatások első, Gerevich László által vezetett szakasza (1948–1963) korántsem lehetett teljes, de ennek mégis kiemelkedő jelentősége van mind a szűkebb helyszín megismerésében, pl. a palota alaprajzi rendszerének tisztázásában, mind tágabb értelemben, a modern magyar középkori régészet módszertanának megteremtésében. Az erről készült publikációk, különösen az 1966-ban megjelent „A budai vár feltárása” c. munka – „a Gerevich” – máig mintaadó e műfajban, lehetővé tették téma korábbinál sokkal összetettebb elemzését.

Mindez azonban korántsem jelentette azt, hogy a régészeti módszerekkel minden kérdés megoldhatóvá vált. Éppen ennek bizonyítéka az ekkortájt generálódott „*budai vita*”, amely az első, 13. századi budai királyi palota topográfiai azonosításáról bontakozott ki Gerevich László és Zolnay László között. A vitához utóbb többen, elsősorban történészek is csatlakoztak, de megnyugtató eredményt mindmáig nem sikerült elérni. Ennek egyik oka, hogy a régészet sem tudott e kérdésben eddig egyértelmű bizonyítékot szolgáltatni.

A feltárások eredménye nyomán mindenesetre a művészettörténeti kutatások is újabb lendületet kaptak.

Talán még inkább így lett ez az ásatások következő szakasza után melyekre – jó évtizedes kihagyást követően – 1985-ig került sor Zolnay László vezetésével. Nem véletlen, hogy ekkor folytatott kutatások legismertebb, mondhatni „emblematis” leleteivé az 1974-ben napvilágra hozott szobrok váltak, melyek a következő időszakban már bizonyos szempontból „önálló életet” kezdtek élni a művészettörténet szempontjából. Ezzel szemben talán még a szakma egy része számára is kevésbé ismert, hogy az ekkor született „egyéb” eredmények – még ha nem is minden szempontból megnyugtatóan alátámasztva – újragondolás tárgyává tették a palota északi részének építéstörténetét.

Az ezt követő, napjainkig terjedő időszakban a régészeti kutatások helyszíneit és ütemét továbbra is a helyreállítási munkák jelölték ki. Így először az előudvari feltárások lezárására került sor, majd többször folytattunk ásatást a Nyugati falszoros északi részén („Csikós udvar”), a Keleti falszorosban („Öntőház udvar”) végül egy kisebb léptékű, de nagy jelentőségű szondázást a délnyugati várlejtőn, a királyi kertek helyén. Érdekes továbbá megjegyezni, hogy két legújabb kutatásunk során, amelyet ugyan az egykori palota területén kívül végeztünk (Lánchíd u. 19-21. és Fő u. 1.), a középkori palotához kapcsolódó létesítményekre is fontos adatokat szolgáltatottak.

Mindeközben azonban számos kisebb-nagyobb, a palota középkori építéstörténetét taglaló, vagy azt is érintő dolgozat született, amelyek közül több, a palota egészének vagy egyes részeinek alaprajzi és látképi rekonstrukcióját is érintette. A legújabb munkákban pedig már a funkcionális vonatkozások vizsgálata is előtérbe került.

II.2. A „PALOTAKUTATÁS” NEMZETKÖZI KITEKINTÉSBE

A budai középkori királyi palotával kapcsolatos építéstörténeti és funkcionális vizsgálódások már átvezetnek bennünket olyan kutatási kategóriába, amely, mint kimondott, pontosabban leírt diszciplína ugyan nem létezik, de amelyet a gyakorlatban Európa több országában mégiscsak művelnek, s amelyet jelen dolgozatban – jobb híján – „palotakutatásnak” neveztem el. Az e tárgyban folytatott kutatások jelenleg talán angol területen a legelőrehaladottabbak. A korábbi szórványos előzmények után itt most az 1990-től kezdődő összefoglaló munkákra kell felhívni a figyelmet, amelyeket T. B. James, S. Thurley, J. Steany, M. Thompson és G. D. Keavill neve fémjelez. Ezek a munkák, bár nem tökéletesen egységes szempontrendszer szerint, de hasonló megközelítésben, az építéstörténet mellett a funkcionális- és

életmódbeli változások szempontjából vizsgálják a középkori királyok és a társadalmi „elit” lakóhelyeivel, a „palotákkal” kapcsolatos kérdéskört. (A „paloták” alatt itt azonban nem kizárólag az általános magyar értelemben vett, erődítések nélküli vagy gyengén erődített épületeket, épületegyütteseket kell értenünk, hanem olyan erődítetteket is, mint a londoni Tower, vagy Windsor, amelyek más szempontból a várkutatás kategóriájába tartoznak.)

Német nyelvterületen a kutatásnak ugyanez a komplex válfaja általánosságban nem létezik. Pontosabban létezik egy, ehhez sok tekintetben hasonló ún. „*Pfalzenforschung*”, amely azonban nevéből következően is csak egy, korban jóval lehatároltabb, korábbi időszak (ca. 800–1250) emlékeire, a „*Pfalz*”-okra koncentrálnak. (Jóllehet utóbbi kifejezés értelmezése a német szakemberek között is vita tárgyát képezi, azonban általánosságban erődített és erődítés nélküli objektumokat is beleértene, azonban csak uralkodói, tartományúri szinten.) E kérdést azonban ott is többféle, történeti, művészettörténeti, építészettörténeti és régészeti megközelítésben is tárgyalják. A számos idevonatkozó munka közül itt a Hotz, D. Leistikow, Binding, Streich és legújabban Thon által írtakat, illetve a „*Deutsche Königspfalzen*” sorozat köteteit kell említeni. Ennek a kutatási irányvonalnak mindenesetre a későbbi időszekekre vonatkozóan direkt folytatása nincs. A későbbi időszekekkel is foglalkozó „*Rezidenzforschung*” ugyanis – bár átfedések vannak köztük – jóval szélesebb területet vizsgál, és a kifejezett építéstörténeti vonatkozások nem, vagy csak alig kapnak szerepet benne. Ennek a viszonylag új kutatási területnek a kapcsán fő szervezőként Patze és Paravicini nevét kell említenünk, valamint Kubinyi Andrásét, aki ezt az irányzatot nálunk is meghonosította. A „palotakutatás” kapcsán érintett egyes témák viszont helyet kapnak a német várkutatás (a „*Burgenforschung*”) keretei között is, pl. T. Biller és U. Albrecht műveiben, utóbbi azonban ezt a kérdést már sokkal „internacionálisabb” formában kezeli.

Francia területen az ebben a tárgykörben mozgó kutatások tulajdonképp már nagyon hamar, közvetlenül a világháború után megindultak mind általános, tágabb területi értelemben (P. Héliot), mind szűkebb, egy objektumra vonatkozó formában. Utóbbi kapcsán külön is ki kell emelnünk J. Guerout-nak a párizsi Palais-ról szóló cikksorozatát (1949–51), amely a magyar kutatás számára szinte ismeretlen, és gyakorlatilag hozzáférhetetlen. Ezeknek csak az 1970-es években lett folytatása (Héliot és J. Gardelles), azonban 1980-as évek végétől a téma több szempontból is reneszánszát éli mind az általánosabb (l. pl. A. Renoux által szerkesztett, a régészeti kutatásokra is építő gyűjteményes kötetek), mind az egyes objektumokra vonatkozó kutatások terén (pl. D. Vingtain, Chapelot). Külön említést érdemel a francia királyi paloták funkcionális elemzése szempontjából az angol M. Whiteley neve, aki a kutatások „internacionalizálódó” jellegét személyében is jól reprezentálja. Ugyanerre példa egyben a német származású Kersch avignoni pápai palotáról szóló monográfiája.

II.3. A TERMINOLÓGIÁRÓL

A disszertációnak ez a fejezete megkísérli összegezni azt, amit a kutatás témájául szolgáló *palotáról*, a szó konkrét, helyi és általánosságban vett értelméről tudni lehet.

Budán az újonnan alapított város megjelölésére kezdettől a „*castrum*” volt használatos, míg a királyi lakóhely, illetve lakóhelyek kapcsán a forrásokban először a „*Kammerhof*”, a „*curia*”, a „*domus*” és a „*palatium*” kifejezésekkel találkozunk, azonban később, az 1430-as években a „*castrum*” is előtűnik, mely utóbbi viszont már kifejezetten a Várhegy déli végén álló „palota” megjelölésére szolgált. A középkor végén erre vonatkozóan az „*arx*” is előfordul.

A modern irodalomban a déli lakóhelyre nézve mind a „palota”, mind a „vár” kifejezés használatban van. A dolog egyszerűsítése, illetve az egyértelműség kedvéért a dolgozatban

budai viszonylatban a „vár” alatt a továbbiakban a középkori várost értem, míg az északi királyi objektumot „*Kammerhof*”-nak, a délit „királyi palotá”-nak nevezem.

Mindennek rögzítése azért sem mellékes, mert a mai magyar szakmai szóhasználatban sem teljes az egység. Ha a magyarban használatos „palota” szónak és latin eredetijének, a „*palatium*”-nak a hazai történeti alkalmazását akarjuk megvizsgálni, akkor Kubinyi Andrásnak egy 1992-es tanulmányát érdemes alapul venni. Ebből kiderül, hogy használatosak voltak mind egyes épület, mind az épületen belüli helyiség értelemben is, sőt, a magyar palotának volt még egy harmadik, szűken vett épületrészt, tornácot jelölő jelentése is.

E tekintetben érdekes még a latin szónak – amely közismerten a római Palatinus dombról nyerte a nevét – a nyugat-európai elterjedését, értelmi változásait vizsgálni, amely germán területen előbb a „*pfalinza*”, majd a „*Pfalz*” alak kifejlődéséhez, illetve az ennek megfelelő uralkodói palota jelentéshez vezetett. Mindamellet a latin „*palatium*” alak is megmaradt, aminek itt is lehetett épület és terem/helyiség értelme is.

II.4. A FUNKCIONÁLIS KÉRDÉSEKRŐL

A palota szerepe általánosságban és egyszerűn úgy is megfogalmazható, mint a szó szűkebb értelmében vett rezidencia, azaz lakóhely vagy szálláshely – emelt szinten, az adott kor luxusának megfelelően kialakítva. Ilyen értelemben bármely király, főpapi vagy világi előkelő éppen aktuális rezidenciáját, szálláshelyét nevezhetnénk így, ez azonban túlzott leegyszerűsítés lenne.

A palota kérdésköre azonban ennél nyilvánvalóan bonyolultabb. Hozzá történelmileg több konstans, vagy részben változó funkció tartozik, amelyek persze valamilyen formában annak építészeti kialakítását, „téralkotási programját” is meghatározzák. E vonatkozásban általában három-öt fő funkciót szoktak egységesen megjelölni, különbség legfeljebb a sorrendben mutatkozik, mondhatni „egyéni ízlés szerint”. Hozzá kell tennünk, e fő funkciók gyakran nem választhatók el mereven egymástól, csakúgy, mint az általuk generált építészeti megoldások sem.

A palota tehát – többekhez hasonlóan az én, jelen dolgozatbeli értelmezésemben is - elsősorban lakóhely, mégpedig – a szó római kori eredete alapján is - uralkodói lakóhely, amely az uralkodó és családja, valamint szűkebb és tágabb kísérete, udvartartása számára szolgál rövidebb-hosszabb időre m e g f e l e l ő elhelyezéssel. Mindenekelőtt kellően díszes és komfortos lakóépülettel, illetve lakóépületekkel, másrészt – de ettől nem függetlenül, vagy éppen direkt fizikai összefüggésben – a hatalmi reprezentációhoz és a hatalomgyakorláshoz egyaránt szükséges térrel, a nagyteremmel, illetve az azt magába foglaló épülettel (l. német Palas, illetve Saalbau/ Saalgeschoßhaus). Végül az uralkodó és kíséretének lelki életét szolgáló kápolnával, illetve kápolnákkal és/vagy egyéb egyházi intézményekkel. Utóbbi persze maga is lehetett a hatalmi reprezentáció színtere, amennyiben a személyes devóció mellett az egyházi ünnepek nyilvános megünneplése egyben az uralkodói fenség kifejezésére is alkalmat szolgáltatott. Természetesen szükség volt még a mindezeket kiszolgáló – ellátó funkcióra, és az ennek teret adó gazdasági- és egyéb melléképületekre.

III. A BUDAI PALOTA ÉPÍTÉSI KORSZAKAI

Ez a fejezet megkísérli végigkísérni a Budai várhegy déli végén álló királyi palota építészeti együttesének fejlődését az 1340-1440 közötti időszakban. A budai palotára vonatkozó adatok jó része a régészeti feltárásokból származó maradványokra, leletekre épül. Ehhez – a királyi és városi levéltár pusztulása folytán – legfeljebb szórványos egykorú forrásanyag kapcsolható, amely kiegészíthető egy-két leíró jellegű, rendszerint jóval későbbi forráshellyel. Mindezek azonban a korabeli állapotra sem szolgáltatnak elég anyagot, s még sokkal kevésbé az építkezések tényleges menetére. A kiépült palotára, mint a királyi székhely és kormányzat központ működésének életterére pedig gyakorlatilag nincs adatunk.

III.1. A 13. SZÁZAD KÖZEPE – 14. SZÁZAD KÖZEPE

A budai palota elemzés alá vont korszakának lehetséges előzményeit vizsgálva elmondható, hogy a 13. század közepétől, azaz a város alapításától az 1340-es évekig terjedő időszakra vonatkozó történeti és régészeti adatok igen szegényesek. Így nem csoda, hogy ezek értelmezésével kapcsolatban éles vita alakult ki az erre a korra keltezhető királyi palota elhelyezkedése tárgyában. Véleményem szerint azonban az ún. „budai vita” az adott keretek között teljes bizonyossággal nem eldönthető. A történeti adatok alapján abban biztosak lehetünk, hogy a századforduló táján a város északkeleti sarkában királyi tulajdonú épület, az ún. *Kammerhof* már állt (benne valószínűleg csak utóbb épült ki a Szent Márton tiszteletére szentelt kápolna, amelynek búcsúengedélye csak 1349-ből származik) és hogy ez királyi lakóhelyként, ha tetszik királyi palotaként is használták. A *Kammerhof* területén eddig feltárt maradványok sajnos az épületegyüttes képének megrajzolására korántsem elégségesek. Az adott időszakból a várhegy déli végére vonatkozó közvetlen vagy közvetett történeti adat nem áll rendelkezésre, a szórványos régészeti maradványok pedig, bár a királyi palota, vagy más királyi objektum létét nem támasztják alá, de nem is zárják ki teljesen.

III.2. A 14. SZÁZAD KÖZEPE – AZ ÚN. „ISTVÁN-VÁR” IDŐSZAKA

A vizsgálatunk fő tárgyát képező déli részen az első, régészetileg azonosítható és építészetileg jól körülhatárolható maradványcsoport, a szakma által (helytelenül) „István-vár”-ként megnevezett épületegyütteshez kapcsolódik. Ez az együttes egy, a Várhegy legdélibb fokán álló öregtoronyból, a forrásokban is többször előforduló „*István-torony*”-ből és a hozzá északról csatlakozó, zártudvaros épülettömbből állt. A torony iránya azonban jelentősen eltér az épülettömbétől; ez a tény és egyéb megfigyelések felvetik a két épület esetleg eltérő keltezésének lehetőségét. A tömb déli végén, annak hossz tengelyére merőlegesen helyezkedhetett el a kápolna, amely talán közvetlenül csatlakozott a toronyhoz. Az udvar túlsó végében, az északi szárny középtengelyében nyílt az épülettömb kapualjfolyosós bejárata. Ugyanitt, az emeleti szinten feltételezhetjük az épület nagytermét.

A zárt épülettömb, az „István-vár” északi előterében egy, a trapéz alakú sziklaplató formáját követő előudvar helyezkedett el, melyet északról a sziklába vágott árok, az ún. I. Szárazárok védett. Az előudvar délkeleti részének esetleges beépítettségével kapcsolatban ugyan több feltevés is született, azonban ezek alátámasztására nincs elegendő, megbízható adat.

III.3. – AZ ANJOU-KOR MÁSODIK ÉPÍTÉSI SZAKASZA: 1356-1381

Úgy tűnik, a következő nagy korszak, az 1360-as 70-es évek építkezései éppen az „István-vár” - ekkortól már Nagyudvarnak nevezhető - előudvarának a területén zajlottak le. A korábbi és újabb kutatások azonban ezzel a korszakkal kapcsolatban számos kérdést vetnek

fel, amelyeket végérvényesen eldönteni én sem tudtam. Összességében úgy tűnik, ekkor épült fel az udvar keleti oldalán a kápolna, és talán attól délre, az „István-vár” homlokzatához kapcsolva, felépült a délkeleti szárny első formája is, bár az utóbbiból feltárt, korjelző rétegek és egyéb műrészletek nélküli maradványok szinte bármilyen középkori keltezés megengednek. Hasonló a helyzet az északkeleti sarokban feltárt vastag falmaradványokkal kapcsolatban is. Ezeknél sokkal több adat áll rendelkezésre a nyugati palotaszárnyra, bár ennek keltezésével kapcsolatban (még Nagy Lajos-, vagy már Zsigmond-kori, esetleg: Lajos által elkezdett, Zsigmond által befejezett építmény?) vita van. Én úgy vélem, az itt feltárt maradványok eddig ismert összefüggései nem zárják ki az Anjou-eredetet. Ez az új szárny mindenképp minőségi ugrást jelentett az „István-vár” szűkös kereteihez képest, és számomra logikai összefüggésben látszik lenni a vele szemben álló, ugyancsak újabb építésű kápolnával: a kettő együtt azt jelzi, hogy az udvari élet fő színtere a déli Kisudvart szegélyező épületekből áttevődött az újjá formált korábbi előudvarba, a Nagyudvarba. A Nagyudvarral, mint új „főudvarral” kiegészült déli palota logikus magyarázatot adhat arra is, hogy 1381/82-ben Nagy Lajos miért ajándékozhatta el az északi részen lévő másik királyi palotát, a Kammerhofot.

III.4. A BUDAI KIRÁLYI PALOTA ZSIGMOND URALKODÁSA ALATT (1387-1437)

A budai királyi palota területén folyt építkezések közül a legtöbb adat kétség kívül Zsigmond hosszú uralkodásának időszakához köthető, bár ez az „adatbőség” még így is igencsak viszonylagos. Ezek alapján többek után (Gerevich, Nagy, Marosi, Holl) én is megkísérleltem azonosítani a Zsigmond-kor fontosabb építkezéseinek fő fázisait. Az itt valószínűsített öt fázis nem annyira öt kronológiai időszakot, mint a fejlesztés menetének öt, koncepcionális egységét takarja, amelyek a Várhegy déli végének öt, jól elkülöníthető területén valósultak meg. Ezek persze egymáshoz képest logikai és relatív kronológiai sorrendben mentek végbe, s úgy tűnik egyik megvalósult, vagy elkezdődött fejlesztés maga után vont a másikat. Fontosnak tartom különösen az utóbbit kiemelni, vagyis azt, hogy valószínűleg a legtöbb esetben az általános, koncepcionális tervek szerint elindult fő építési fázisok egyes, konkrét építkezései még be sem fejeződtek, közben azonban teljesen új koncepcionális elemek merültek fel, és egyben persze a már folyó munkákon is történhettek kisebb-nagyobb változások. Mindezek alapján úgy tűnik, Budán akár húsz-huszonöt évig szinte permanens építkezés folyt, bár a munkálatok intenzitása nem volt egyenletes. Ezt egyébként az építkezések léptéke is indokolja. Párizsban például a Palais átépítése Szép Fülöp idején jó másfél évtizedet vett igénybe, és Vincennes különböző építkezései V. Károly alatt hasonló időtartamban zajlottak, úgy, hogy a lakótorony alsó része talán már korábban állt. Elhúzódo építkezések folyhattak Pozsonyban is, de forrás itt csak viszonylag rövid időszakra áll rendelkezésre.

Az első Zsigmond-kori építkezések még jól láthatóan az Anjou-kor épületegyütteséhez, az „István-várhoz” és annak északi előudvarához, azaz az új Nagyudvarhoz kötődtek. Erre már korábban felfigyelt Nagy Emese és újabban Holl Imre is. A vita – ha lehet ilyenről egyáltalán beszélni – közöttünk inkább a részletek értelmezésében, mindenek előtt a Nagyudvar nyugati szárnyának keltezésében van. Hogy az így létrejött együttes megfelelt Zsigmond akkor aktuális igényeinek, jól jelzi, hogy mind az új erődítés, a trapéz alakú falöv, mind a további lakóépületek, a Délkeleti és Délnyugati palota ehhez igazodtak. Míg a nagyudvari nyugati szárny elsősorban az udvari reprezentációt szolgálhatta, s valószínűleg egy új nagyterem is helyet kapott benne, addig a jellegében sokkal zártabb Kisudvar környéke, az újjáépített keleti szárnyal és a déli bővítményekkel inkább a királyi magánélet, a lakosztályok helye lehetett. Itt is kialakítottak azonban olyan nagyobb tereket, mint a Délkeleti palota földszinti csarnoka és – sajnos ismeretlen formájú – emeleti terme, amelyek alkalmasak voltak bizonyos fajta

reprezentációra: például ebédlőtermekként szolgálhattak. Ugyanitt, a déli, legzártabb, egyben legvédettebb részen helyezkedett el a kincs- és levéltárként szolgáló Tárnokház is. Ezt az együttest egyetlen, a hegy lejtőin trapéz alakban kiépült várfalöv vette körül, közte és a palotaépületek között zárt, „belső” udvarokat közrefogva. Az új várfalat, mint védművet, nem tekinthetjük igazán korszerűnek: védelmét mindössze két torony, az északkeleti saroknál kiépült kisebb, valamint az északnyugatinál emelkedő (és valamivel talán későbbi) nagyobb, a Csonkatorony biztosította.

Funkcióját tekintve tehát még egyértelműen ehhez a rendszerhez igazodik a Csonkatorony tömbje, amely azonban kiépítésének helyét tekintve már túl is lépett a most leírt együttes északi határát képező I. Szárazárkon. Ezzel viszont kétség kívül mintegy á t m e n e t e t képzett egy következő, általam harmadiknak tartott nagy építési fázis színtere, az ún. Zsigmond-udvar felé.

Utóbbi, a Zsigmond-udvar kialakítását azonban véleményem szerint megelőzte a Keleti falszorosé (annak mindkét részében). Ez ugyanis egész rendszerében még az első fázishoz igazodik. Rendeltesége többféle lehetett. Mindenek előtt persze védő, ellenőrző: biztosította a kikötőt, a parti utat, és falai közé foglalta a két másik, a keleti hegyoldalon vezető útvonal egy-egy szakaszát. Pusztán létevel védelmet nyújtott a vízparti külváros déli végének is. Emellett azonban a gazdasági udvar bizonyos funkcióit is ellátta, amit a keleti, teraszszerűen kialakított részén álló, hatalmas raktárépület bizonyít.

Egészen más funkciót töltött be a harmadik fázisban létrehozott újabb udvar, a Zsigmond udvar. A jórészt a hegy fennsíkján, bizonyos a déli polgári városrész „rovására” (annak egy része lebontása árán) kialakított új udvar már jól láthatóan egy egészen új reprezentációs igénynek akart megfelelni. Igen valószínű, hogy – mint arra többen is rámutattak már – az udvar és épületei Zsigmond német-római királyi és császári aspirációját volt hivatva kifejezni. A Csonkatornyon kívül itt állt három, formájában és kiépítésében sajnos bizonytalan körvonalú épület közül kettő funkciója elég jól azonosítható: a keleti szárny déli végében volt a konyha, az északi szárny szolgálta az új, roppant méretű nagyterem, vagy nagyterem elhelyezkedését. A kettő közötti, északkeleti tömb rendeltesége bizonytalan. – Úgy tűnik, a Keleti falszoros kiépítése után nem sokkal, és talán épp az új, Zsigmond-udvar kiépítéséhez kapcsolódva (lásd új konyha) merült fel a Duna parton kialakítandó vízmű terve, amely 1416-ra meg is valósult.

A hatalmi reprezentáció mellett, illetve azzal szoros összefüggésben az új udvar bizonyos gyakorlati nehézségeket is megoldott: az Udvarnak a reprezentációval jelentősen megnövekedett, időről-időre nagy tömegek mozgásával járó forgalmát, működését területileg teljesen új keretek közé fogta, amely a város felől könnyen, közvetlenül megközelíthető volt. Ezzel a korábbi, délebbre eső palotarészek valamivel zártabb, privátabb jelleget kaptak, jóllehet az Udvar napi életének központja valószínűleg továbbra is a Nagyudvar maradt.

Úgy tűnik, itt az udvari élet különböző szféráinak, és (az ettől időnként csak nehezen megkülönböztethető) királyi magánéletnek a különválasztása is cél lehetett. Hasonló formációnak lehetünk tanúi Zsigmond bátyjának, IV. Vencelnek többször említett századfordulós építésű vára, Točnik esetében, ahol mindez azért érhető jól tetten, mert törekvés egyetlen, egyszerre, egy koncepció szerint megépített épületegyüttes esetében tanulmányozható. A várat itt három, illetve négy részre osztották: egy kisebb előudvarra, egy középső várudvarra, majd a belső várra, amely maga egy udvarból és egy nagyméretű palotatömbből áll. A középső udvarban, a keleti oldalon külön szárnyat képezett a nagytermet magába foglaló épület, amely egyébként háromszintes: alul egyetlen, hosszában, közepén

pillérsorral osztott pince; felette ugyancsak egyetlen térként a nagyterem, sík födémmel, két hosszfalán sorakozó magas, keresztosztós ablakokkal; felül három lakó(?) helyiség, szintén keresztosztós, de kisebb ablakokkal. A középső szint nagyterme méreteivel (34 x 15 m) a legnagyobbak számított az addigi felépült cseh termek között. (A prágai vár román kori nagyterme 32 x 9, a IV. Károly-kori 30 x 16 m-es volt, az ugyancsak Károly-kori karlštejni 22 x 8,5 m.) Mindamellett volt egy nagyterem, pontosabban nagyobb terem a belső vár palotatömbjében is. Az első emelet középső traktusában elhelyezkedő terem itt négy mezőre osztott bordás keresztboltozat fedte. Megvilágítását a külső, keleti és belső, nyugati homlokfalán kialakított, két-két nagyméretű ablak szolgálta, illetve az utóbbi oldalon még egy további, kisebb.

A térelosztásnak hasonló, azonban Točniknál közelebbi példáját szolgáltatja Visegrád, azzal a különbséggel, hogy itt bizonyos előzményeket is figyelembe kellett venni. Az elsősorban valószínűleg királyi magánhasználatra szánt északkeleti palotaszárnyában, annak nyugati oldalán itt is volt két nagyobb (22 x 11 m), egymás felett elhelyezkedő terem, azonban „a” nagyterem épülete a külső, fogadóudvar északi részét foglalta el. Ehhez a nyugati oldalon, rá merőlegesen kiépül, kiszolgáló jellegű szárny kapcsolódott. A 38,5 x 11 m-es alapterületű, faboltozatos(?) nagyterem itt az emeleten helyezkedett el. Azaz a nyugati oldal főkapuján keresztül belépve a nagyterem közvetlenül elérhető volt.

A várakban és palotákban az - elsősorban a nagytermek által reprezentált - „köz”-terek és magán, illetve „félmagán” terek elkülönítése iránti igény a középkor folyamán egyre inkább előtérbe került. A fokozatosan, hosszabb idő alatt kiépült, ún. „nőtt” várak vagy paloták esetében ez többféleképp volt elérhető. A párizsi Palais esetében például egy, a nagyteremre merőlegesen kiépült, emeletes folyosó, a Galerie des Mercières választotta el a közforgalmú, keleti udvarrészt – amely egyben a nagyterem megközelítésére szolgált - a nyugati udvarrésztől, amely mentén fokozatosan kiépült a királyi magánlakosztály. A Louvre zárt, négyszögletes épülettömbjében, az eredetileg a déli szárnyban elhelyezett királyi lakosztályhoz közvetlenül kapcsolódott a nyugati szárnyban lévő nagyterem. V. Károly idején azonban a királyi- és a királynéi lakosztály céljára teljesen új szárny épült a főbejárattal szembeni, északi oldalon. E két esetben az elkülönítés nem volt teljesnek nevezhető. Erre jobb példának látszik Vincennes, ahol a királyi palotaként szolgáló korábbi, a Louvre-hoz hasonlóan zárt, de kevésbé erősített épülettömb, a *Manoire* területén k í v ü l, a mellett teljesen új lakótornyot és azt körülzáró falövet, azaz egy kisebb méretű várat emeltek, amely mindenekelőtt a királyi család magánlakosztályaként szolgált. Az egész együttest, tehát a régebbi és újabb épületeket utóbb egyetlen, közös védelmi rendszerbe foglalták be.

Visszatérve a Zsigmond udvar északi szárnyához, a Zsigmond-palotához, illetve benne lévő nagyteremhez (nagytermekhez?), ennek reprezentációs célja nyilvánvaló. Arra viszont nincs adatunk, hogy egyéb, például hivatali célra is használták volna, mint ahogy az a párizsi Palaisban lévő, illetve a westminsteri nagyterem esetében kimutatható. Előbbinél a nagyterem alatti, hasonlóan nagy méretű terem az udvari népek étkeztetését is szolgálta. (Párizssal szemben Budán sajnos arra sincs információnk, hogy bármelyik, udvari, bírósági vagy egyéb hivatalnak volt-e rögzült működési helye.)

Amennyire az eddigi feltárások eredményéből kitűnik, a Zsigmond-udvar védművei (az itt elhelyezkedő, de még az előző udvarhoz kapcsolódó, és valószínűleg az udvar tényleges kialakítását megelőző Csonkatornyot leszámítva) az eddigiekhez hasonló, visszafogottan erősített jelleget mutattak: vár formát csak az északra, a hegy fennsíkjába vágott, széles árok és az egy (vagy két,) kaputorony kölcsönözött neki. Ezzel szemben állt viszont az északi

oldalán álló Zsigmond-palota látványa, amelynek nagyméretű ablakokkal áttört, hosszan elnyúló északi homlokzata a királyi hatalmat sokkal inkább áttételesen, mint a nyers erő formájában sugározta a város és az annak irányából érkezők felé. Ebben az irányban tehát döntően a királyi reprezentáció érvényesült, ellentétben a védelem szempontjaival. (Nem véletlen, hogy 1529-ben a már a városba betört török hadak délre fordulva, a Zsigmond-palota ablakain át bemászva, mintegy „menetből” foglalták el a királyi palota együttesét.

A királyi székhelyek hasonló, kevésbé vagy alig erősített formája már jóval korábban előfordul. A London melletti Westmisterről, amelyet a 11-12. századtól jószerével csak kerítés övezett, korábban említést tettünk már, de gyakorlatilag erősítés nélkül voltak olyan, jelentősebb és kedvelt királyi paloták is, mint Clarendon és Woodstock. Hasonló volt a helyzet a párizsi Palais-nál, ahol az együttesnek a sziget városias része felé néző, keleti zárófalán két, díszes kapuzat nyílt, azonban ezek előtt még árok, vagy farkasverem sem volt. Nem csoda így, hogy az 1358-as városi felkelés résztvevői akadálytalanul be tudtak nyomulni egészen a trónörökös lakosztályáig. Ehhez képest talán még kevesebb erősítési jeleget mutatott a város keleti részén állt hôtél Saint-Pol. Itt is felhozhatjuk a visegrádi palota példáját, ahol az együttest kerítő falak csak a királyi terület polgári értelemben vett biztonságos lehatárolását, és nem a katonai szempontú védelmét szolgálták. Budához egyébként topográfiai is nagyon hasonló helyzetet találunk Prága esetében, ahol a vár előterében szintén magasabban helyezkedett el a kis település, a Hradčany. A különbség azonban az, hogy a prágai vár a 9. század végétől nagyjából ugyanazt az alapformát tartotta meg.

Érdekes viszont, hogy a királyi palota következő, két építési fázisa kifejezetten az erősítést szolgálta. Először nyugati irányban megépült a Nyugati nagy falszoros hatalmas területet körülzáró védővonala, majd délre az ún. Déli előmű furcsa, háromszögletű létesítménye, amely mind az előbb említett, mind a Keleti falszoros rendszeréhez igazodott. Mint láttuk, a falszorosok kiépítésének egyik célja - a védővonalak megtöbbszörözésén kívül – a területükön keresztül haladó, korábbi utak hosszabb-rövidebb szakaszának bevonás volt a vár falai mögé. Elvileg alkalmasak voltak egy „normál” várudvar feladatainak ellátására is, ami a Keleti falszorosnál bizonyítható is. A Nyugati nagy falszoros Zsigmond-korra keltezhető déli része esetében ezt azonban pillanatnyilag nem tudjuk kimutatni, ugyanis nem ismerjük a feltöltési viszonyait. A falszoros későbbi, északi része esetében világosan kiderült, hogy a keleti oldalon végighúzó árok, majd az annak feltöltött helyén húzó út kivételével a felület többi része erősen lejtett nyugati irányba, később azonban ezt is teraszszerűen feltöltötték, mint a Keleti falszoros keleti részét. Ettől kezdve területén nyilván sokfajta, a külső várudvarokra általában jellemző funkció és létesítmény elhelyezhető volt. Bizonyosan ugyanez volt a helyzet falszoros délebbi, korábbi részén is, ahol a török kori nyugati látképek és helyszínrajzok kisebb települést, az ún. *Jeni mahallet* ábrázolják. A Déli előmű területének a védelmi rendeltetésén kívül egyéb hasznosításáról nem tudunk, bár a török kor végi metszeteken kisebb épületek itt is feltűnnek.

A falszorosok és a Déli előmű kiépítése után a budai királyi palota k i v ü l r ő l kifejezetten vár jelleget öltött. Bár a külső tornyok, azaz az oldalazás lehetőségét nélkülöző budai falszoros-rendszer korszerűtlennek tűnhet (és az egy-két évtizeddel később kiépült pozsonyi vár külső, ágyútornyos falaihoz képest az is volt) azonban furcsa módon, a török kori ostromok során is helyt állt. (Igaz, ekkor a déli részén már régóta állt a Rondella, illetve a délkeleti részen a Vízi rondella is.) A középkor királyi palota Zsigmond-kori eredetű védelmi rendszere mindaddig kielégítően működött, amíg a város felől nem támadták. A palota, vagy ahogy a későközépkorban egyre többször nevezik v á r (*castrum* illetve *arx*) védelmi rendszere tehát csak a városéval együtt érvényesült. Abban az esetben azonban, ha a várost

elfoglalta az ellenfél, a déli vár védőinek szerepe megpecsételődött (lásd 1490, 1529, 1686). A Zsigmond-kori védművek kiépítésekor mindez azonban teljesen elképzelhetetlennek látszott, s így volt ez még akkor is, amikor Pozsony például már a huszita hadak fenyegetésének lett kitéve. Mindezek azonban már egy másik dolgozat keretei közé tartoznak.

Végezetül röviden feltehetjük még a kérdést, hogyan viszonyult a Zsigmond-kori munkák során kiépült budai királyi palota arányaiban a kor más királyi palotáihoz képest? A jelen dolgozat terjedelmi korlátaira való tekintettel erre egészen rövid, önmagáért beszélő választ ad az itt, utolsóként csatolt ábra. Ez a budai palotának és párizsi *Palais*-nak, a kor egyik legjelentősebb királyi épületegyüttesének egy léptékre szerkesztett alaprajzát mutatja. Utóbbit abban az állapotban, ahogy Zsigmond 1416-ban láthatta. Mindehhez azonban hozzátehetjük, a budai palota alaprajza nem ábrázolja a nyugati oldal kertjeit, amelyek területe akkor legalább cca. 200 x 80-100 m-t tett ki, valamint, hogy a párizsi palota délkeleti részét teljes egészében a Sainte-Chapelle kanonokjainak házai foglalták el. Budán a Szent Zsigmond prépostság és a kanonokok (későbbi) házai már a palota területén kívül estek.

IV. PÁRIZS ÉS KÖRNYÉKE

Párizs és környéke már a Meroving-királyok idején is fontos központnak számított, de igazi királyi székhellyé, és ezzel együtt – fokozatosan – fővárossá csak a Capeting-dinasztia alatt vált. (Ez utóbbi szerepét pedig akkor is megőrizte, amikor jóval később a király – kényszerűségből, majd inkább „kedvtelésből” – átmenetileg távozott falai közül.) Mindez együtt zajlott le a tágabb környezet, az „Île-de-France”-nak nevezett királyi törzsterület jelentőségének, súlyának növekedésével, illetve a királyi hatalom itteni kiteljesedésével, amit jól tükröz az itt állott királyi rezidenciák látogatottsága. Párizs, mint „főváros” mellett kiemelt szerepet kapott még Reims, mint koronázóváros, és Saint-Denis, mint királyi temetkező hely és a királyi hadizászló, az *oriflamme* őrzőhelye. Mindezek együtt egyfajta „*medium regni*”-t alkottak.

A tágabb és szűkebb környezetben lévő számos, különböző jellegű királyi rezidencia közül fokozatosan a Szajna párizsi szigetén, az Île de la Citén álló, római falakon nyugvó, már a Merovingok által is használt palota, a *Palais de la Cité* (röviden: a *Palais*) vált a legjelentősebbé – nagyjából a 12. század 80-as éveire. Mint királyi lakhely az 1360-as évektől háttérbe szorult. (Az 1357–58-as Étienne Marcel-féle párizsi népmozgalom során ugyanis a palotába benyomuló lázadók, a trónörökös – a későbbi V. Károly király – lakosztályában, az ő szeme láttára koncolták fel tanácsadóit.) Helyére rezidenciaként két olyan objektum lépett, melyek területe eredetileg a Fülöp Ágost-féle városfalon kívül esett: a nyugati oldalon a *Louvre*, a keletin az *Hôtel Saint-Pol*. A *Palais* azonban ezt követően is megmaradt az állami adminisztráció és a reprezentáció központjaként.

A *Louvre*-t a II. (Fülöp) Ágost által a város nyugati oldalának védelmére, a városfalon kívül építtetett, elsősorban erődítményként, de rezidenciaként és hatalmi jelképként is szolgáló objektumból alakították át kifejezetten „hivatalos rezidencia” céljára. Kiválasztásában az egyik szempont nyilvánvalóan a jó védhetőség volt. Ez azonban a rendelkezésre álló terület viszonylagos szűkösségével járt együtt, még akkor is, ha északi oldalán kert, a nyugatin pedig külső udvar csatlakozott hozzá. Összességében, a jelentős átalakítások és a teljesen új lakosztályok ellenére mégiscsak meglehetősen rideg hely maradt. Éppen ezért V. Károly nem is túl gyakran lakott itt.

Az *Hôtel Saint-Pol* viszont többé-kevésbé nyitott, hatalmas – mintegy 175 × 300–350 m területű – szabálytalan négyszög alaprajzú, több részből álló városi palotaegyüttes volt,

amely 1361-től különböző ingatlanok (először az *hôtel d'Etampes*, majd többek között, 1365-ben a Sens-i érsek „hôtel”-jának) megszerzésével, fokozatosan épült ki. Ezt az együttest, amely híres volt hatalmas kertjeiről, a királyi család egyfajta magánrezidenciájaként tartották számon, és egyben a Korona elidegeníthetetlen tulajdonát képezte (1364). Területén jól elkülönített lakosztálya volt a királynak, a királynőnek és gyermekeiknek. Kialakításában nyilvánvalóan szerepet játszott az egészséges környezet (a király egy oklevelében maga is megemlékezik itt visszanyert egészségéről), másrészt az a tény, hogy a városnak a keleti, az angol rajtaütésektől védettebb oldalán feküdt. (Igaz, közben az új, V. Károly-féle városfalak már fokozatosan körülölelték mind a Louvre, mind az Hôtel Saint-Pol területét is.) Végül, de nem utolsó sorban a Szajna közelsége, amely közvetlen vízi összeköttetést biztosított a városon belül a Palais és a Louvre felé, másrészt több, azon kívül, keletre eső királyi udvarház – pl. *Charenton*, (a Marne-on végighaladva) *Beauté-sur-Marne* felé. Kissé távolabb a folyóktól, inkább szárazföldi utakon volt megközelíthető *Vincennes* és *Plaisance*. 1422-ben Hôtel Saint-Pol falai között halt meg VI. Károly király, majd jó évtizeddel később, 1435-ben felesége, Bajor Izabella királyné is. Ez után fokozatosan használaton kívül került, mára nyom nélkül elenyészett.

A fenti rezidenciákkal azonban nem ért véget a párizsi királyi-királynői lakhelyek sora. Az öregedő Bajor Izabella például 1401-től a *hôtel Barbette*-ben lakott, majd 1407-től a *hôtel des Tournelles*-ben, – lehetőleg távol a betegeskedő királytól.

A fenti paloták mellett azonban még több további, nem rezidenciális objektum is a király kezében volt, vagy legalábbis rendelkezésére állt. Így például a *Temple* együttese, amely eredetileg a templomos lovagrend párizsi központja volt, s amely ugyancsak kívül esett a Fülöp Ágost-féle városfalon. Ő volt az az uralkodó, aki itt helyeztette el az államkincstárát. Később (1307–12-14 között) a rendet Szép Fülöp felszámolta, vezetőit kivégeztette, az ingatlant pedig elkobozta, és az ispotályosoknak adományozta. A Temple alkalmilag azonban szállásként, menedékként is szolgált a király számára. (Sőt, tornya egyfajta előképét szolgálhatta a vincennes-i donjonnak.)

Nem szállásnak épült az új, V. Károly-féle városfal keleti oldalán nyíló Szent Antal-kapu erődítménye, a *Bastille Saint-Antoine* (továbbiakban a Bastille). Ez az erődítmény első pillantásra jellegében, formájában hasonlónak tűnhet a keleti oldalon álló, jóval korábbi Louvre-hoz. Jóllehet a Bastille szerepének, építési korszakainak meghatározásában némi véleményeltérés van a francia kutatók között, azonban a kettő eltérő jellegében általában egyet értenek. Összességében ez az erődítmény nem, vagy csak kevéssé a keleti városfal és kapu védelmét szolgálta. Nem is az angolok által igazán veszélyeztetett oldalra került (ott hagyományos, kaputornyokat alakítottak ki, illetve meghagyták azokat eredeti állapotukban), hanem az éppen felújított, megerősített vincennes-i királyi rezidencia gyors és biztonságos elérését biztosította az uralkodó számára a város irányából. (Ez által persze a közelben lévő Hôtel Saint-Pol is egyfajta védelmet, vagy legalábbis gyors evakuálási lehetőséget kapott.) Másrészt a be- és kifelé haladó városi forgalmat egyaránt ellenőrizni, és szükség esetén blokkolni is tudta. Vagyis a Bastille szükség esetén a párizsiak ellen is védte a királyt és udvarát.

Itt kell említenünk Vincennes-t. Ez a Párizs keleti szomszédságában fekvő erdőség kedvelt vadászóhelye volt a francia királyoknak, ahol VII. Lajos idején (1137–1180) királyi vadászlak épült. A vadászházat utóbb, különösen Szent Lajos korától jelentős udvarházzá („manoir”) bővítették, építették át, amely így az uralkodók hosszabb tartózkodásának és az ezzel járó népes rendezvényeknek is teret tudott biztosítani. Így bizonyos értelemben politikai központtá

nötte ki magát már jóval a 14. század közepe előtt, az utolsó Capetingek (Szép Fülöp – IV. Károly / 1286–1328) idején. Térnyerése több tényezőnek volt köszönhető. Fülöp esetében ennek – amellet hogy eleve szerette az erdőségeket – elég kézenfekvő oka volt: elsősorban 1294-1303 között (de egészen 1314-ig elhúzódóan) a Palais-ban igen jelentős átépítéseket, bővítéseket hajtatott végre, s így az ebben az időszakban az nem igazán lehetett nyugalmas rezidencia. Vincennes egyébként is alkalmas volt a királyi családnak privátabb jellegű életteret biztosítani, ugyanakkor nagyon közel volt Párizshoz, a hivatali élet központjához. A régi épületegyüttes mellett az 1360-as években II. Jó János, majd fia, V. Károly új, nagyszabású építkezésbe kezdett. Ezek során először egy új, várjellegű királyi szálláshelyet (lakótorony és azt övező védmű) alakítottak ki, majd utóbb a régi udvarházat (és mellette további, hatalmas szabad területet) is várfalakkal kerítették be.

A 14. század második felében, a 15. század első harmadában, a tágabb értelemben vett királyi családhoz tartozó hercegeknek, a „*princes du Sang*”-nak is hatalmas palotái, udvarházai (rendszerint több) voltak Párizs területén, és környékén, amelyek külön tanulmányt érdemelnének. Fentiekből világosan kitűnik, hogy az uralkodónak és szűkebb családjának volt ugyan „hivatalos” rezidenciája Párizsban (előbb a Palais, majd a Louvre) azonban nem biztos, hogy folyamatosan, vagy akár csak rendszeresen ott is tartózkodott, hiszen ezeken kívül több lakóhely is rendelkezésére állt – itt és a környéken. (És akkor még nem is beszéltünk arról a lehetőségről, hogy igénybe vehette akár a szélesebb család, a nagybácsik-testvérek palotáit is.)

A különböző rezidenciák között azonban lehetett valamiféle jellegbeli eltérés, netán „hierarchia”, legalábbis erre utalhat egy 1378-as esemény „protokollja”: IV. Károly német-római császár és fia Vencel, a későbbi IV. Vencel cseh király látogatta meg a francia királyt, V. Károlyt. A két idegen uralkodó tizenkét nap alatt a francia királyt, különböző várakban, palotájában fordult meg. Először a Palais-t kereste fel, ahol három napot tartózkodott, s ahol a legnagyobb szabású ünnepséget rendezték számára. Ezután négy napot töltöttek a Louvre-ban. Ezt rövid, félnapos látogatás követte az hôtel Saint-Polban, hogy találkozzanak a királynővel és a két királyi herceggel, illetve a kíséretükben lévő nemes hölgyekkel. Délután Vincennes-ba mentek át, ahol két éjszakát töltöttek, azonban – mivel itt hivatalos találkozó végül is nem történt – az első éjszakára a két kíséret nagy része már visszatért Párizsba. A következő nap ugyanitt az új épületek megtekintésével és vadasparki vadászattal telt. A fejedelmi látogatás Beauté-sur-Marne-ban ért véget. A francia királynak ebben a – többihez képest – legkisebb, és legprivátabb jellegű udvarházában a császár és szűkebb kísérete további négy napot töltött, és hosszabb személyes beszélgetéseket, vitákat folytatott egymással. Mindezek alapján jogosnak érezhetjük Mary Whiteley-nak az ehhez a látogatáshoz fűzött megjegyzését: „Mindeneség várnál/kastélynál eltérő programot dolgoztak ki, és úgy tűnik, minden egyes rezidencia saját külön szerepet játszott a király és udvara életében.”

Mutatis mutandis valószínűleg hasonló feltételezhetünk a hasonló korú magyar és más európai uralkodói rezidenciák rendszerében is.

A középkori budai királyi palota témájához kapcsolódó fontosabb publikációk jegyzéke:

- A budai vár Árpád-kori topográfiája. In: Régészet és várostörténet tudományos konferencia (Pécs 1989. március 16-18.) Dunántúli Dolgozatok (C) Történettudományi Sorozat 3., Pécs, 1991. 91-106.
- Buda im 13. Jahrhundert. In: Budapest in Mittelalter. Braunschweig 1991.(Hg. von Gerd Biegel) 153-184.
- Der Königspalast in Buda. In: Budapest im Mittelalter. Braunschweig 1991. (Hg. von Gerd Biegel) 201-235.
- A Budavári Palota Északi, ún. Koldus-kapujának tornya az újabb kutatások tükrében. Budapest Régiségei 29. (1992) 57-92.
- Ásatások a Budavári Palota területén és annak északi előterében 1982-1991 között. Budapest Régiségei 29. (1992) 109- 114.
- A budavári királyi palota rövid építéstörténete. In: Budapesti Történeti Múzeum. Bp. 1995. (Szerk.: Buzinkay Géza, Havassy Péter) 12-19. (német és angol nyelven is)
- A középkori budai királyi palota fő építési korszakainak alaprajzi rekonstrukciója I. Budapest Régiségei 31. (1997) 101-120.
- A budavári királyi palota vázlatos építéstörténete. In: A budavári királyi palota évszázadai. Bp. 2000. (Szerk.: F. Dózsa Katalin) 35-60., ua. német és angol nyelven is
- L'architecture du château jusque a la fin de la domination turque. In: Un château pour un royaume: Histoire de château Budapest. Musée Carnavalet, Histoire de Paris. 15. juin – 16. septembre 2001. Paris: Paris musées, 2001. 44-49.
- Adatok a budai István-torony kérdésköréhez. In: „Es tu scholaris”: Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Szerk.: Romhányi Beatrix et al. Bp. Budapesti Történeti Múzeum, 2004. 13-66. (Monumenta Historica Budapestiensia 13.)
- „*Et ... introivit ad Hungariam sola germanica ancilla nomine Maria, ...*” Habsburg Mária és Buda. In: Habsburg Mária. A királyné és udvara 1521-1531. [Kiállítási katalógus] Szerk.: Réthelyi O., Romhányi B., Spekner E., Végh A. 97-119. Budapest 2005. 87-105. (ua.angolul is a katalógus „Mary of Hungary. The Queen and Her Court 1521-1531.” C. változatában: 87-105.)
- Residenzen des Königs und der Königin. In: Maria von Ungarn (1505-1558) Eine Renaissancefürstin. Geschichte in der Epoche Karls V. Band 8 - Hgg. von M. Fuchs und O. Réthelyi. Münster 2007. 381-399.
- Beszámoló Buda első, XV. századi és török kori vízműveinek feltárásáról. Magyar Múzeumok. 2007/3 (Ősz) 20-23.
- Gondolatok a Mátyás kori rezidenciák kérdésköréhez. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458-1490. Kiállítási katalógus. Szerk.: Farbak

P. – Spekner E. – Szende K. – Végh A. Budapest 2008. 89-99. (u.a. angolul is a katalógus „Matthias Corvinus, the King” c. változatában.